

JADWIGA STĘPNIK-SZEPTYŃSKA

Uniwersytet Jagielloński, Polska

ORCID: 0000-0001-9890-6027

Copyright and License: Copyright by Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2025. This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivatives 4.0 International (CC BY- ND 4.0) License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/legalcode.pl>).

CHARAKTERYSTYKA ŹRÓDEŁ DO BADAŃ NAD DAWNĄ UKRAIŃSKĄ GWARĄ MIEJSKĄ¹ LWOWA

Słowa kluczowe: język miasta, gwara lwowska, język ukraiński, źródła.

STRESZCZENIE

Artykuł dotyczy problematyki ukraińskiego wariantu dawnej gwary lwowskiej, to znaczy tej, która funkcjonowała we Lwowie umownie do II wojny światowej, i jest zaliczana do południowo-zachodniego zespołu dialektów języka ukraińskiego. Gwara w niniejszym tekście jest rozumiana jako (mniej lub bardziej jednorodny genetycznie) język miasta, na który składają się socjolekty różnych, nierzadko przenikających się grup mieszkańców. Celem pracy jest charakterystyka źródeł do badań nad ukraińskim dialektem lwowskim wybranego okresu, z uwzględnieniem perspektywy socjolingwistycznej. Źródła opisano, wychodząc od opartych na nich publikacji podejmujących problematykę języka ukraińskiego przedwojennego Lwowa. Najstarszy tekst pochodzi z końca XIX wieku, większość jednak powstała w okresie międzywojennym lub późniejszym, przy czym te ostatnie opisują stan sprzed II wojny światowej lub z czasu jej trwania. Część materiału źródłowego została pozyskana przez badaczy, którzy mieli bezpośrednią styczność z żywą gwarą lwowską, jako mieszkańcy miasta w okresie nauki lub pracy w mieście (Rudnyćkyj, Horbach). Niektóre dane pochodzą z ekscypcji źródeł pisanych różnego typu lub wywiadów z informatorami, przeprowadzonych w latach 1999–2004. Do omawianej bazy materiałowej zalicza się też leksyka wybranych tytułów lwowskiej prasy ukraińskojęzycznej okresu dwudziestolecia międzywojennego. W artykule zwrócono uwagę na źródła nieprzeanalizowane dotąd przez badaczy ukrainistów, a wykorzystane jedynie ubocznie, w celach porównawczych, w pracy Fellerera poświęconej lwowskiej polszczyźnie schyłku czasów monarchii habsburskiej. Opisane źródła i ich zawartość w istotnym stopniu odzwierciedlają wewnętrzne zróżnicowanie dawnej ukraińskiej gwary lwowskiej, głównie ze względu na status społeczny – od gwary przestępczej (oddziałującej na wyższe rejestry), poprzez język mieszkańców przedmieścia, po klasę średnią i inteligencję. Korpus źródeł do badań nad dawną ukraińską gwarą lwowską z dużym prawdopodobieństwem można uznać za zamknięty.

¹ W pracy używam terminu *gwara miejska* zamiennie z określeniem *dialekt miejski*. Przyjmuję, nawiązując do pracy Seiffert-Nauki (1993), że pod tymi terminami kryje się zarówno język warstwy inteligentnej (mający pewne specyficzne cechy w porównaniu z językiem ogólnym), jak i niewykształconych mieszkańców (do których zwykle w polskiej nauce odnosi się pojęcie gwary miejskiej, zob. Dyszak, 2007, s. 238) Lwowa. Z takim podejściem można się również spotkać w publikacjach ukraińskich badaczy, którzy używają bardzo zróżnicowanej terminologii w tym zakresie. Należy do niej m.in. pojęcie *коїне* (koine), którego wykorzystanie w odniesieniu do języka miasta ma dość długą tradycję w językoznawstwie ukraińskim (dokładniej o tym zob. Cikopa, 2015a).

1. WPROWADZENIE

Lwów w okresie do II wojny światowej, a zwłaszcza w czasach Monarchii austro-węgierskiej i II Rzeczypospolitej, tradycyjnie kojarzony jest z wielokulturowością i wynikającą z niej wielojęzycznością. Niektórzy badacze piszą o polsko-ukraińskim bilingwizmie i dyglosji panującej we Lwowie umownie do 1939 roku (Cikopa, 2018, s. 54). Szczególnym obiektem zainteresowania lingwistów, zarówno polskich, jak i ukraińskich, ale także pochodzących spoza tego grona², jest lwowski dialekt miejski. Większość autorów³ zajmujących się sytuacją lingwistyczną Lwowa do II wojny światowej wyróżnia dwa warianty gwary lwowskiej – polski i ukraiński.

Na takim założeniu opiera się ten artykuł, którego celem jest scharakteryzowanie, z uwzględnieniem perspektywy socjolingwistycznej, źródeł do badań nad ukraińskim wariantem dawnej gwary lwowskiej. Przymiotnik „dawny” nawiązuje do określenia użytego przez Seiffert-Naukę (1993), która w odniesieniu do polszczyzny Lwowa do 1945 roku stwierdziła, że „Badanie tego dialektu obecnie nabiera niekiedy charakteru historycznych dociekań językowych” (Seiffert-Nauka, 1993, s. 8), głównie ze względu na zmianę sytuacji narodowościowej we Lwowie po II wojnie światowej. Ponieważ ta zmiana miała znaczący wpływ również na język ukraiński (ekspatriacja Polaków oraz napływ Rosjan i Ukraińców ze wschodnich terenów Ukrainy), na co zwracają uwagę badacze (Хобзеї i in. 2009, s. 33; Cikopa, 2018, s. 54), użycie określenia „dawny” w stosunku do ukraińskiego dialektu uznaję za zasadne. Pod pojęciem dawnej gwary lwowskiej rozumiem tę, która funkcjonowała w określonym otoczeniu językowym, wpływającym znacząco na jej kształt. To otoczenie przekształciło się diametralnie po II wojnie światowej. W gwarze lwowskiej doszło do pewnych nieodwracalnych zmian, ze względu na inne warunki (zarówno językowe, jak i pozajęzykowe), w których zaczęła funkcjonować. Język miejski Lwowa okresu powojennego również stał się obiektem badań, głównie ukraińskich uczonych (Cikopa, 2015a, 2017, 2020; Palinska, Kaczala, 2013).

Jeśli chodzi o ramy czasowe, których dotyczy niniejszy tekst, to, jak już wspomniano, umownym punktem granicznym jest II wojna światowa. Początek badanego okresu funkcjonowania ukraińskiej gwary lwowskiej wynika z datacji źródeł omawianych w artykule. Najstarszy tekst pochodzi z końca XIX wieku⁴, najliczniejsze natomiast z okresu międzywojennego lub późniejszego, przy czym te ostatnie opisują stan sprzed II wojny światowej lub z czasu jej trwania.

² W 2020 roku została opublikowana monografia J. Fellerera pt. *Urban Multilingualism in East-Central Europe. The Polish Dialect of Late-Habsburg Lviv*.

³ Takie podejście odnosi się przede wszystkim do badaczy ukraińskich (zob. np. Chobzej, Horbacz). Opracowania polskich autorów dotyczące gwary lwowskiej, zwłaszcza XX-wieczne, nie poruszają kwestii istnienia dwóch wariantów, skupiając uwagę jedynie na języku polskim. Sytuacja zmienia się w nowszych pracach polskich badaczy (Rak, 2016; Juszczak, 2020).

⁴ Chodzi o *Słownik mowy złodziejskiej* Kurki, który zasadniczo jest uznawany za źródło polskie, ale z pewnymi zastrzeżeniami, wykorzystywali go również ukraińscy badacze. Więcej o tym w dalszej części artykułu.

2. ŹRÓDŁA

Punktem wyjścia charakterystyki źródeł są oparte na nich publikacje podejmujące problematykę języka ukraińskiego przedwojennego Lwowa.

2.1. *Lemberger ukrainische Stadtmundart (Znesinnja)*

Pierwszym opracowaniem ukraińskiej gwary miejskiej Lwowa, a jednocześnie pierwszą pracą dotyczącą języka ukraińskiego używanego w mieście, jest publikacja Rudnyckiego *Lemberger ukrainische Stadtmundart (Znesinnja)*, wydana w Berlinie w 1943 roku. Część materiału źródłowego stanowią własne zapisy autora, który w latach 1929–1936 studiował na Uniwersytecie Lwowskim. Ze względu na zaangażowanie w działalność na rzecz społeczności ukraińskiej kilkakrotnie trafił do więzienia, dzięki czemu miał możliwość poznania gwary środowisk przestępczych Lwowa. Rudnyckij pracował również jako nauczyciel w Ukraińskim Gimnazjum Akademickim⁵, gdzie z kolei poznał gwarę uczniowską (Рудницький, 1953, s. 179). Podstawę bazy materiałowej pracy Rudnyckiego stanowią przede wszystkim nagrania, których autor dokonał na emigracji w 1941 roku, a dokładnie w Berlinie, w jednostce zajmującej się badaniami dźwięków i działającej wówczas w ramach Uniwersytetu Berlińskiego⁶. Główną informatorką była kobieta urodzona we Lwowie, pochodząca z dzielnicy Zniesienie (ukr. Знесіння), której dialekt był obiektem analizy Rudnyckiego⁷. Nagrania znajdowały się na trzech płytach – jedna zawierała dialog ukraińskich lwowskich handlarek, kolejne dwie to rozmowa informatorki z mężem (Rudnyckij, 1943, s. 16). Jako materiał porównawczy (polski wariant gwary lwowskiej), badacz wykorzystał również nagranie dokonane przez Vasmera w obozie jenieckim w 1940 roku (Rudnyckij, 1943, s. 16).

Skoncentrowanie analizy tylko na jednej dzielnicy⁸ (jak sugeruje podtytuł pracy) i uznanie języka używanego przez jej mieszkańców za reprezentatywny dla całej gwary lwowskiej może budzić wątpliwości. Wyraził je również Horbach, badacz ukraińskich argotyzmów i żargonu. Zwrócił uwagę na pominięcie przez Rudnyckiego zróżnicowania

⁵ Gimnazjum akademickie we Lwowie to jedna z najstarszych ukraińskich szkół średnich. Powstała w 1784 roku jako integralna część Uniwersytetu Lwowskiego. Od 1867 roku językiem wykładowym był ukraiński (początkowo w młodszych klasach, z czasem także w starszych). Gimnazjum stało się ośrodkiem ukraińskiego ruchu społeczno-politycznego (Енциклопедія сучасної України, <https://esu.com.ua/article-42841>, dostęp: 21.02.2025 r.).

⁶ Współcześnie ta jednostka nosi nazwę Lautarchiv i działa przy Uniwersytecie Humboldtów w Berlinie (<https://www.lautarchiv.hu-berlin.de/en/introduction/> (dostęp: 21.02.2025 r.).

⁷ Trzeba zwrócić uwagę, że w opublikowanym w 1953 roku artykule *Львівський говір*, Rudnyckij pisze, że w swojej pracy o gwarze lwowskiej ograniczył się do jednej dzielnicy na przedmieściach, mianowicie do Zamarstynowa (Рудницький, 1953, s. 180). Być może to pomyłka samego badacza (choć to mało prawdopodobne) lub kwestia błędu w druku. Zamarstynów i Zniesienie to dwie różne dzielnice (pierwotnie wsie).

⁸ Trzeba zaznaczyć, że Zniesienie oficjalnie znalazło się w granicach miasta dopiero na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 kwietnia 1930 roku. <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/rozszerzenie-granic-miasta-lwowa-w-wojewodztwie-lwowskiem-16866711#content> (dostęp: 21.02.2025 r.).

społeczno-kulturowego miasta, co w efekcie poskutkowało opisem tylko jednej (a nie całej) z gwar składających się na dialekt lwowski, mianowicie gwary niskich warstw społecznych północno-wschodniej dzielnicy Lwowa – Zniesienia (Горбач, 2006, s. 81). Rudnyckij uzasadnił swoje podejście właśnie tym, że gwara lwowska nie stanowiła jednolitej całości. Składały się na nią różne systemy gwarowe, połączone tylko niektórymi cechami w zakresie fonetyki, słowotwórstwa, a zwłaszcza leksyki⁹ (Рудницький, 1953, s. 181). Do opracowania dołączono słowniczek oraz spisane teksty nagrań ukraińskiej gwary (z dwóch płyt) wraz z transkrypcją fonetyczną i tłumaczeniem na język niemiecki. W ten sam sposób opracowano tekst polski nagrany przez Vasmera.

2.2. *Apro в Україні*

Ze względu na fakt, że w dawnej gwarze lwowskiej funkcjonowało wiele słów z języka przestępczego (Movna, 2008, s. 305) oraz gwary uczniowskiej i studenckiej, cennym źródłem do badań nad dialektem lwowskim jest praca, już przywołanego, Horbacza pt. *Apro в Україні*¹⁰ (*Argo w Ukrainie*). Zawiera ona słownik argotyzmów i wulgaryzmów z wyżej wymienionych socjolektów różnych miast, w tym Lwowa (Горбач, 2006, s. 127). Okoliczności pozyskania materiału badawczego przez uczonego są w pewnym zakresie podobne do tych, jakie towarzyszyły pracy Rudnyckiego. Horbacz miał okazję poznać język przestępczy, przebywając w 1939 roku (sześć miesięcy) w lwowskim więzieniu (tzw. Brygidkach). Trafił tam na skutek aresztowań uczestników VI Kongresu Związku ukraińskich organizacji studenckich w Polsce¹¹ (Бук, 2007, s. 302). Z gwarą uczniowską i studencką badacz zaznajomił się w latach 1929–1938, ucząc się w Ukraińskim Gimnazjum Akademickim, a następnie studiując na Uniwersytecie Lwowskim. Podstawowy materiał do badań Horbacz pozyskał z zapisów dokonanych już na emigracji w Niemczech w latach 1948–1950. Informatorami byli uchodźcy w wieku 25–35 lat pochodzący ze Lwowa. Te dane porównał, jak sam stwierdza, z zachowanym w pamięci materiałem zanotowanym we Lwowie w latach 1942–1943 (Горбач, 2006, s. 127). Oprócz tego, częściowo wykorzystał dwie prace dotyczące języka polskiego, mianowicie *Słownik mowy złodziejskiej* Kurki (istnieją trzy wydania tej pracy z lat 1896, 1899, 1907) oraz *Kumać po lemersku. Przyczynek do słownika gwary lwowskiej* Jaworskiego (1901). Ze względu na brak bezpośredniego wglądu do tych tekstów

⁹ Interesujący i dość zaskakujący jest fakt, że Rudnyckij, pisząc o ukraińskiej gwarze miejskiej oraz podkreślając specyfikę leksyki lwowskiej i jej humorystyczny potencjał, przywołuje audycję („радіопередачі Щепка і Тонька”), której teksty wchodziły w skład bazy materiałowej w badaniach Kurzowej (1983) nad polszczyzną Lwowa (Рудницький, 1953, s. 181).

¹⁰ Należy przypomnieć, że praca *Apro в Україні* to rozprawa habilitacyjna autora, którą obronił w 1951 roku (pod tytułem *Apro на Україні*) w Monachium. Tekst został opublikowany w całości dopiero w 2006 roku we Lwowie.

¹¹ *Союз українських студентських організацій під Польщею* to półlegalna organizacja studencka założona we Lwowie w 1931 roku. Jej głównym zadaniem była działalność kulturalno-oświatowa, mająca na celu wzmocnienie ukraińskiej świadomości narodowej (Прилуцький, dostęp: 21.02.2025 r.).

(niedostępność w niemieckich bibliotekach), badacz wykorzystał je fragmentarycznie za pośrednictwem innych opracowań. Z *Lemberger ukrainische Stadtmundart* zaczerpnął materiał przytoczony częściowo przez Rudnyckiego w celach porównawczych (I wydanie słownika Kurki oraz słownik Jaworskiego). Leksykę z II poszerzonego wydania słownika Kurki Horbach podał za pośrednictwem recenzji tej pozycji autorstwa wiedeńskiego badacza Landaua z 1902 roku. Nie udało mu się natomiast dotrzeć do tekstu III rozbudowanego wydania słownika Kurki, o którego istnieniu tylko wspomina, bardzo krótko charakteryzując jego zawartość, ale bez przytaczania materiału (Горбач, 2006, s. 50–51, 56, 58). Uwzględnienie prac Kurki i Jaworskiego badacz tłumaczy tym, że w okresie do I wojny światowej lwowska gwarą złodziejska w polskim wariantcie nie różniła się diametralnie od wariantu ukraińskiego. Rozbieżności, zdaniem badacza, pojawiły się dopiero w okresie II Rzeczypospolitej (Горбач, 2006, s. 41).

Horbacz, z racji możliwości bezpośredniego kontaktu z przedstawicielami środowisk przestępczych, a także obserwacji ich wzajemnych stosunków i sposobu porozumiewania się, poczynił kilka cennych uwag dotyczących zmiany kodu językowego stosowanego przez poszczególne grupy w zależności od narodowości, a co za tym idzie języka rodzimego (ukraińskiego lub polskiego). Autor pisze:

Ми мали змогу особисто обсервувати, як серед тих самих вуличників у львівській тюрмі (1939 р.) такі лексичні арготизми впліталися і в українськомовну канву [...]. У нашому випадкові це стосувалося головню розмови із сільськими чи підльвівськими злодіями-співв'язнями та розмови із співв'язнями-українцями взагалі. У звертанні до співрозмовників-поляків ця канва залишалася польськомовна. Так само злодії – за національністю українці – зверталися раз у польськомовній, раз в українськомовній канві до співв'язнів, поляків із походження (2006, s. 172).

Miałem możliwość obserwować osobiście, jak wśród ludzi z nizin społecznych w lwowskim więzieniu takie leksykalne argotyzmy były wplatanie w wypowiedzi ukraińskojęzyczne. W moim przypadku odnosiło się to do rozmowy z wiejskimi lub podlwowskimi współwięźniami złodziejami i ogólnie do rozmowy ze współwięźniami Ukraińcami. W kontaktach z Polakami wypowiedzi były polskojęzyczne. Złodzieje, z pochodzenia Ukraińcy, zwracali się raz po polsku, a raz po ukraińsku do współrozmówców Polaków. (tłum. J. Stępnik-Szeptyńska)

Z przytoczonego tekstu można wywnioskować, że więźniowie narodowości ukraińskiej niekiedy zmieniali kod językowy (z ukraińskiego na polski) w rozmowie z Polakami, natomiast Polacy posługiwali się tylko językiem polskim, bez względu na interlokutora. Niezależnie od narodowości, rozmówcy (pochodzący z nizin społecznych) używali socjolektu przestępczego.

2.3. *Лексикон львівський: поважно і на жарт*

Kolejnym ważnym źródłem do badań nad dawną ukraińską gwarą lwowską jest *Лексикон львівський: поважно і на жарт* (*Leksykon lwowski: poważnie i dla żartu*) autorstwa Chobzej, Simowycz, Jastremskiej i Dydyk-Meusz. Pierwsze wydanie ukazało się w 2009 roku we Lwowie (kolejne trzy w latach 2012, 2015 i 2019, Ястремська,

2024, s. 299). Inspiracją dla powstania słownika było opracowanie (przy współudziale autorek *Leksykonu*) i publikacja wspomnianej wyżej pracy habilitacyjnej Horbacza *Argo w Ukrainie*. Jak pisze Chobzej w przedmowie do pierwszego wydania *Leksykonu*, jego koncepcja podlegała zmianie od slangu do leksyki odzwierciedlającej bogactwo języka Lwowian Ukraińców na przestrzeni XX wieku (Хобзей і in. 2009, s. 7). Autorki pracy starały się wysunąć na pierwszy plan język inteligencji lwowskiej, ale uznały, że konieczne jest uwzględnienie także języka niższych warstw społecznych, tzw. bałaku, kojarzonego z lwowskimi batiarami¹² i budzącego największe zainteresowanie zarówno wśród zwykłych czytelników, jak i badaczy lingwistów (Ястремська, 2024, s. 302). Bogatą bazę źródłową *Leksykonu*, oprócz słownictwa odnotowanego przez Horbacza, stanowią testy różnych gatunków – wspomnienia rdzennych mieszkańców Lwowa piszących po ukraińsku, ich listy, publikacje z wybranych lwowskich czasopism, leksyka znana autorkom opracowania (Ястремська, 2024, s. 302) oraz utwory literackie, zwłaszcza proza Franki, utwory Nyżankiwskiego i Tarnawskiego (Хобзей і in., 2009, s. 33, 36, 37). *Leksykon* zawiera materiał językowy reprezentatywny dla różnych warstw społecznych Lwowa w XX oraz XXI wieku (Ястремська, 2024, s. 302). Stanowi on cenne źródło do badań również nad dawną gwarą miejską Lwowa. Łesiów w recenzji *Leksykonu* podkreśla, że „w zasadzie nie umieszcza [on] wyrazów pojawiających się w nowym powojennym «slangu»” (Łesiów, 2010, s. 234).

2.4. Словник львівської говірки першої третини XX століття

W kontekście badań nad dawną gwarą lwowską należy wymienić jeszcze jeden słownik wydany w XXI wieku (2013), mianowicie *Словник львівської говірки першої третини XX століття* (*Słownik gwary lwowskiej pierwszego trzydziestolecia XX wieku*) autorstwa Movnej. Praca liczy około 3500 słów i wyrażeń. Podstawą jej bazy materiałowej są cenne zapisy, których badaczka dokonała podczas rozmów z 37 informatorami, rdzennymi Lwowianami, w latach 1999–2004. Większość z nich to kobiety, urodzone w latach 1910–1924 (Мовна, 2013, s. 12, 16). Na uwagę zasługuje fakt, że Movna we wstępie do słownika podaje pochodzenie i wykształcenie informatorów, co daje możliwość oceny zebranego materiału pod kątem przynależności do języka określonej warstwy społecznej, która się nim posługiwała. Według danych autorki, informatorzy pochodzili z rodzin inteligenckich, robotniczych i rzemieślniczych. Trzynaście osób miało wykształcenie wyższe, jedenaście średnie specjalistyczne i trzynaście średnie ogólne (Мовна, 2013, s. 13). Oprócz własnych zapisów, badaczka, jako materiał źródłowy, wykorzystwała również wspomnienia oraz listy z początku XX wieku. Wśród nich należy odnotować dziennik Boberskiego, popularyzatora kultury fizycznej, który w latach 1908–1914 stał na czele ukraińskiego Sokoła i jest uznawany za twórcę ukraińskiej terminologii sportowej (Мельник, 2013), która również znalazła się w omawianym słowniku. Kolejnym źródłem materiału leksykalnego była niewielka

¹² O micie batiaara, jego zmianach i ich wpływie na język (zob. Хобзей і in. 2009, s. 25–27; Голик, 2015).

(wspominana już) praca Jaworskiego *Kumać po lemersku. Przyczynek do słownika lwowskiej gwary złodziejskiej*. Movna wykorzystała ją do porównania i zestawienia znaczeń określonych słów z gwary lwowskiej początku XX wieku z danymi z własnych zapisów (Movna, 2013, s. 14). W celach porównawczych użyła również leksyki zawartej w pracy *Lemberger ukrainische Stadtmundart*, w wybranych utworach pisarzy lwowskich początku XX wieku (Franki, Nyżankiwskiego, Kernyckiego, Marijczyna) oraz w monografii *Argo w Ukrainie*. Zestawiając materiał leksykalny zebrany samodzielnie z ostatnią pracą, autorka zauważyła rozbieżności w znaczeniu niektórych jednobrzmiących słów, polegające na braku wyraźnej ekspresywności leksyki pochodzącej z własnych zapisów (Movna, 2013, s. 15–16).

2.5. *Словник мовно-літературної практики часописів Львова (20–30-ті роки XX століття)*

W 2007 roku ukazał się we Lwowie słownik autorstwa Levyckiej zawierający leksykę z ukraińskich czasopism lwowskich wydawanych w latach międzywojennych. Omawiana praca liczy ponad 2100 słów. Jak podaje Levycka, należą do nich przede wszystkim regionalizmy¹³, w tym te o podłożu dialektalnym. Bazę źródłową pracy stanowi 30 czasopism lwowskich, wydawanych w latach 20. i 30. XX wieku. Hasła słownikowe są opatrzone cytatami z wykorzystanych tekstów z podaniem nazwy czasopisma, tomu, daty wydania. Jak stwierdza autorka, materiał zebrany w słowniku może zostać wykorzystany w analizie regionalnego zróżnicowania języka ukraińskiego, a także w badaniach historycznych dotyczących zachodnioukraińskiego wariantu języka literackiego, zwłaszcza etymologii i słowotwórstwa.

2.6. *Мова Львова або коли батяри говорили*

Wśród potencjalnych źródeł przydatnych do badań nad ukraińską gwarą lwowską należy również wymienić wydaną w Kijowie w 2020 roku pracę Pidkujmuchy, dotyczącą kwestii formowania się zachodnio-ukraińskiego wariantu literackiego języka ukraińskiego (a zwłaszcza jego składu leksykalnego) końca XIX i początku XX wieku. Lwów, zdaniem Szewelowa był ośrodkiem, w którym ten wariant (bazujący w dużej mierze na ukraińskich gwarach południowo-zachodnich) rozwijał się najdynamiczniej (za Хобзей i in. 2009, s. 14). Materiał badawczy (leksyka I poł. XX wieku) w omawianej pracy pochodzi z utworów młodych pisarzy lwowskich okresu międzywojennego należących do literackiego ugrupowania *Dwunastka* (Дванадцятка), m.in. takich jak Nyżankivskyj, Tarnavskyj, Kernyckij (Pidkujmucha, 2017, s. 232). Pidkujmucha sklasyfikowała zebraną leksykę ze względu na różne kryteria, w tym znaczenie słów,

¹³ Z tym stwierdzeniem nie zgadza się Movna w recenzji omawianego słownika, zwracając uwagę, że wśród haseł są słowa z języka literackiego, których nie należało umieszczać w publikacji (Movna, 2008b, s. 600).

zróźnicowanie wiekowe, zawodowe czy społeczne mieszkańców Lwowa (Підкуймуха, 2020, s. 195–198). Materiał leksykalny z niektórych utworów członków *Dwunastki* wykorzystano już jako źródło do badań w omówionych wyżej opracowaniach (zob. *Leksykon lwowski, Słownik gwary lwowskiej pierwszego trzydziestolecia XX wieku*). Niezależnie od tego, omawiana publikacja może przyczynić się do poszerzenia wiedzy na temat dawnej gwary lwowskiej, z uwagi na uwypuklenie leksyki z nieanalizowanych dotąd utworów pisarzy należących do ugrupowania.

2.7. Źródła niewykorzystane przez badaczy ukrainistów

W 2020 roku ukazała się pozycja autorstwa Fellerera *Urban Multilingualism in East-Central Europe. The Polish Dialect of Late-Habsburg Lviv*. Obiektem analizy Fellerera jest polski lwowski dialekt funkcjonujący u schyłku istnienia monarchii habsburskiej. Dla badaczy ukraińskiej gwary Lwowa znaczącym może być fakt wykorzystania przez autora, w celach porównawczych, źródeł ukraińskojęzycznych. Jak stwierdza Fellerer, teksty ukraińskie posłużyły mu do ustalenia, czy język ukraiński (a dokładnie jego dialekt południowo-zachodni, w zasięgu którego znajdował się także Lwów) mógł być źródłem pewnych cech morfosyntaktycznych, które odróżniają polszczyznę lwowską od tej spoza dialektu południowo-kresowego, a zwłaszcza od języka ogólnego (Fellerer, 2020, s. 15).

Badacz wykorzystał dwa typy źródeł – prasę satyryczną i zawarte w niej stylizowane teksty oraz nagrania z 1918 roku, przechowywane w Archiwum fonograficznym Austriackiej Akademii Nauk (Phonogrammarchiv, Österreichische Akademie der Wissenschaften), a także z lat 1939–1943, znajdujące się w Archiwum dźwięku (Lautarchiv) na Uniwersytecie Humboldtów w Berlinie (Fellerer, 2020, 15).

Dla badaczy mogłyby się okazać cenne zwłaszcza teksty prasowe z gazet wydawanych we Lwowie. Należą do nich wybrane numery takich tytułów jak *Komar*, *Komar. Dvotyznevnyk humorystyčno-satyryčnyj, iljuštrowanyj*, *Nove Zerkalo*, *Strachopud. Iljuštrowanyj satirično-humoriستیčnyj žurnal*, *Strěla*, *Zerkalo*, *Žorna*, *Zyz. Žurnal humoru i satyry*¹⁴ (Fellerer, 2020, s. 264–265). Wymienione gazety mieściły rubryki o charakterze satyrycznym, które zawierały stylizowane¹⁵ humorystyczne teksty w dialekcie południowo-zachodnim języka ukraińskiego.

Co do nagrań, autor podaje, że są to wspomnienia i bajki ludowe, a opowiadający to z pewnością użytkownicy dialektu południowo-zachodniego języka ukraińskiego (Fellerer, 2020, 16). Nie ma jednak informacji na temat pochodzenia tych osób (sądząc po tytułach nagrań, można przypuszczać, że część z nich, a może większość nie pochodziła

¹⁴ Czasopismo *Zyz* jest wymienione w bazie materiałowej słownika Levyckiej, ale ze względu na brak bezpośredniego dostępu do tej publikacji nie mam informacji o tym, które numery i jakie rubryki gazety zostały wykorzystane w słowniku.

¹⁵ Tego typu materiał polskojęzyczny (m.in. dialogi z Wesołej Lwowskiej Fali) posłużył jako źródło w badaniach nad polszczyzną kresową (zob. m.in. Kurzowa, 1983; Fellerer, 2020).

ze Lwowa) (Fellerer, 2020, s. 264–265). Z uwagi na to, że ukraińska gwara lwowska jest zaliczana do południowo-zachodniego zespołu dialektalnego języka ukraińskiego oraz na fakt, że znaczący wpływ na nią miały gwary okolicznych wsi (zwłaszcza nadniestrzańskie), te materiały mogłyby posłużyć badaczom dialektu lwowskiego chociażby w celach skonfrontowania z przeanalizowanymi dotychczas danymi źródłowymi.

3. PODSUMOWANIE

Przedstawiony katalog źródeł jest na tyle różnorodny, że pozwala dostrzec złożoność wewnętrzną dawnej ukraińskiej gwary lwowskiej, ze względu na rozmaite kryteria. Wydaje się, że na pierwszy plan wysuwa się kwestia różnic związanych ze statusem społecznym. Znaczącą częścią składową dialektu lwowskiego była gwara przestępcza, której elementy przenikały do języków innych grup społecznych włącznie z inteligencją¹⁶. Socjolekt przestępczy Lwowa został zarejestrowany przede wszystkim w pracy Horbacza, częściowo w publikacji Rudnyckiego, a także w *Leksykonie lwowskim*. Trzeba jeszcze raz zwrócić uwagę, że Horbacz zakłada znaczne podobieństwo między ukraińskim a polskim wariantem lwowskiej gwary przestępczej do I wojny światowej (Горбач, 2006, s. 41).

Movna we wstępie do słownika swojego autorstwa podkreśla, że jednym z celów jej pracy było wypełnienie dotychczasowej luki dotyczącej rejestracji języka średniej warstwy mieszkańców Lwowa. Jeśli chodzi o język inteligencji, to notują go przede wszystkim *Leksykon lwowski* i w pewnym zakresie także słownik Movnej oraz słownik Lewyckiej.

Specyficznym rodzajem źródeł są utwory literackie i teksty stylizowane ukazujące się na łamach prasy. Te ostatnie, w przypadku prasy ukraińskojęzycznej, czekają jeszcze na dokładne opracowanie (mam na myśli teksty satyryczne, użyte w celach porównawczych przez Fellerera).

Zaproponowany w artykule katalog źródeł, z uwagi na ich różnorodność, można wykorzystać do przedstawienia różnych poziomów oraz aspektów funkcjonowania języka, choć nie wszystkie omówione źródła w jednakowym stopniu odzwierciedlają każdy z nich. Co oczywiste, opracowania o charakterze słownikowym, takie jak np. *Арго в Україні, Лексикон львівський: поважно і на жарт, Словник львівської говірки першої третини XX століття, Словник мовно-літературної практики часописів Львова (20–30 років XX століття)*, umożliwiają przede wszystkim badania nad leksyką, choć – w zależności od sposobu zapisu – mogą one także dostarczyć pewnych wiadomości na temat fonetyki, fonologii oraz słowotwórstwa. Pozostałe zaś źródła, tzn. teksty prasowe, nagrania, zapisy rozmów i dłuższych wypowiedzi itp. (np. nagrania z 1918 roku, przechowywane w Archiwum fonograficznym Austriackiej

¹⁶ Badacze twierdzą, że był to głównie efekt mitologizacji tzw. batiarów, pierwotnie złodziei, chuliganów i ich języka, co nastąpiło na skutek wykorzystania i spopularyzowania postaci batiaara przez twórców audycji Wesoła Lwowska Fala (Голик, 2015, s. 768–769).

Akademii Nauk, a także z lat 1939–1943, znajdujące się w Archiwum dźwięku na Uniwersytecie Humboldtów w Berlinie) pozwalają dodatkowo na analizę składni i fleksji, a więc właściwie na dość wszechstronny opis.

Można pokusić się o stwierdzenie, że korpus źródeł do badań nad dawną ukraińską gwarą lwowską jest już zamknięty. Prawdopodobieństwo odnalezienia nowych danych niestety nie jest duże. Pozostaje wykorzystanie już znanych materiałów, a zwłaszcza tych, które do tej pory nie zostały przeanalizowane przez badaczy języka ukraińskiego (zob. pkt 7).

BIBLIOGRAFIA

- Âstrems'ka, T. (2024). Mova mista: tekst i slovnik. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 72, 297–313.
- Buk, S. (2007). Gorbač O., Argo u Ukraïni (recenziâ). *Ukraïna moderna. Standarti nauki i akademične seredoviše*, 12(1), 299–304.
- Dyzsak, A.S. (2007). Gwara miejska wśród odmian języka polskiego. W: H. Sędziak, M. Dajnowicz (red.), *Nazwy terenowe i nazewnictwo miejskie Mazowsza i Podlasia* (s. 235–243). Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wągów.
- Encyklopediâ sučasnoï Ukraïni. <https://esu.com.ua/article-42841> (dostęp: 21.02.2025 r.).
- Fellerer, J. (2020). *Urban Multilingualism in East-Central Europe. The Polish Dialect of Late-Habsburg Lviv*. Lanham: Lexington Books.
- Golik, R. (2015). Miž riznimi etničnimi svitami?: etničnij fol'klor L'vova, argo ta mif batâra u 20 – 30-h rr. XX st. *Narodoznavčî zošiti*, 4(124), 767–776.
- Gorbač, O. (2006). *Argo v Ukraïni*. L'viv: Înstytut ukraińoznavstva im. Î. Krip'âkeviča NAN Ukraïni.
- Hobzej, N., Šimovič, K., Âstrems'ka, T., Didik-Meuš, G. (2009). *Leksikon l'vivs'kij: považno i na žart*. L'viv: Înstytut ukraińoznavstva im. Î. Krip'âkeviča NAN Ukraïni.
- Juszczak, B. (2020). Lwowski bałak na tle innych formacji miejskich Słowiańszczyzny (gwary warszawskiej i hantecu). W: B. Osowski, J. Kobus, P. Michalska-Górecka, A. Piotrowska-Wojaczyk (red.), *Język w regionie, region w języku 3* (s. 161–174). Poznań: Wydawnictwo PSP.
- Kurzowa, Z. (1983). *Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*. Warszawa–Kraków: PWN.
- Levič'ka, M. (2007). *Slovnik movno-literaturnoï literaturnoï praktiki časopisiv L'vova (20–30 rokiv XX stolittâ)*. L'viv: Ukraïns'ka akademiâ drukarstva.
- Łesiów, M. (2010). Leksykon leopolizmów ukraińskich pierwszej połowy XX wieku. *Etnolingwistyka*, 22, 232–235.
- Mel'nik, Î. (2013). Îvan Bobers'kij – bał'ko našogo sportu. <https://zbruc.eu/node/11419> (dostęp: 25.02.2025 r.).
- Movna, M. (2008a). Kniga Oleksi Gorbača Argo v Ukraïni âk dżerelo vivčennâ l'vivs'koï govirki peršoi tretini XX st. *Visnik L'vivs'kogo universitetu. Seriâ knigoznavstvo*, 3, 302–307.
- Movna, M. (2008b). Recenziâ na vidannâ: Levič'ka M.Â. *Slovnik movno-literaturnoï praktiki časopisiv L'vova (20–30-ti rr. XX st.)*. *Zapiski L'vivs'koï nacional'noï naukovoï biblioteki Ukraïni imeni V. Stefaniaka*, 1, 599–602.

- Movna, M. (2013). *Slovník l'vivs'koj govorki peršoi tretini XX stolittá*. L'viv: NTŠ.
- Palinska, O., Kaczala, O. (2013). Regional dialect of modern Lviv: language-contact processes. W: *Humanities and Social Sciences: Proceedings of IV International Conference of Young Scientist HSS* (s. 66–71). Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House.
- Pidkujmuha, L. (2017). Semantiko-funkcional'nij potencial frazeologizmiv u tekstah pis'mennikov literaturnogo ugrupovanná «dvanadcatka». *Visnik mariupol's'kogo deržavnogo universitetu. Seriá: filologija*, 17, 231–238.
- Pidkujmuha, L. (2020). *Mova L'vova abo koli batári govorili*. Kiïv: TOV «Vidavnistvo Klio».
- Priluc'kij, Ī. *Soúz ukráins'kih students'kih organizacij píd Pol'seú*. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Soiuz_studentov (dostęp: 21.02.2025 r.).
- Rak, M. (2016). Kilka uwag o socjolekie przestępczym polszczyzny przedwojennego Lwowa. *Socjolingwistyka*, 30, 133–145.
- Rudnic'kij, Á (1953). L'vivs'kij govir. W: M. Šlemkevič (red.), *Naš L'viv. Úvilejnij zbirnik 1252–1952* (s. 179–183). N'û-Jork: Červona kalina.
- Rudnyčkyj, J. (1943). *Lemberger ukrainische Stadtmundart (Znesinnja)*. Berlin: Institut für Lautforschung an der Universität Berlin.
- Seiffert-Nauka, I. (1993). *Dawny dialekt miejski Lwowa. Cz. I. Gramatyka*. Wrocław: Wydawnictwo UW.
- Sikora, G.V. (2015a). L'vivs'ke movlenná v terminah ta viznačennáh. *Terminologičnij visnik*, 3(2), 62–80.
- Sikora, G.V. (2015b). Prijmennik po v sučasnomu l'viv's'komu movlenni. *Kul'tura slova*, 82, 47–55.
- Sikora, G.V. (2017). Akcentuacijni osoblivosti sučasnoho l'vivs'kogo kojne. *Literatura ta kul'tura Polissá*, 86, 163–177.
- Sikora, G.V. (2018). Rekonstrukciá ák prijom modelúvanná mis'kogo movlenná v diahronii (do istorii doslidženná l'vivs'kogo kojne). *Lingvistika*, 2(39), 51–65.
- Sikora, G.V. (2020). Fonetična variantnist' u sučasnomu l'vivs'komu movlenni. W: P. Gricenko, T. Ástrems'ka (red.), *Dialektologični studii 13: Zbirnik pam'áti Natali Hobzej* (s. 230–239). L'viv: Īnstitut ukráinoznavstva im. Ī. Krip'ákeviča NAN Ukraïni.
- Бук, С. (2007). Горбач О., Арго у Україні (рецензія). *Україна модерна. Стандарти науки і академічне середовище*, 12(1), 299–304.
- Голик, Р. (2015). Між різними етнічними світами?: етнічний фольклор Львова, арго та міф батяра у 20–30-х рр. XX ст. *Народознавчі зошити*, 4(124), 767–776.
- Горбач, О. (2006). *Арго в Україні*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Енциклопедія сучасної України. <https://esu.com.ua/article-42841> (dostęp: 21.02.2025 r.).
- Левицька, М. (2007). *Словник мовно-літературної практики часописів Львова (20–30 років XX століття)*. Львів: Українська академія друкарства.
- Мельник, І. (2013). Іван Боберський – батько нашого спорту. <https://zbruc.eu/node/11419> (dostęp: 25.02.2025 r.).
- Мовна, М. (2008а). Книга Олексі Горбача Арго в Україні як джерело вивчення львівської говірки першої третини XX ст. *Вісник Львівського університету. Серія книгознавство*, 3, 302–307.

- Мовна, М. (2008б). Рецензія на видання: Левицька М. Я. Словник мовно-літературної практики часописів Львова (20–30-ті рр. XX ст.). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*, 1, 599–602.
- Мовна, М. (2013). *Словник львівської говірки першої третини XX століття*. Львів: НТШ.
- Підкуймуха, Л. (2017). Семантико-функціональний потенціал фразеологізмів у текстах письменників літературного угруповання «дванадцятка». *Вісник маріупольського державного університету. Серія: філологія*, 17, 231–238.
- Підкуймуха, Л. (2020). *Мова Львова або коли батяри говорили*. Київ: ТОВ «Видавництво Кліо».
- Прилуцький, І. Союз українських студентських організацій під Польщею. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Soiuz_studentov (dostęp: 21.02.2025 r.).
- Рудницький, Я. (1953). Львівський говір. W: М. Шлемкевич (ред.), *Наш Львів. Ювілейний збірник 1252–1952*. Нью-Йорк: Червона калина, 179–183.
- Сікора, Г. (2015а). Львівське мовлення в термінах та визначеннях. *Термінологічний вісник*, 3(2), 62–80.
- Сікора, Г. (2015b). Прийменник по в сучасному львівському мовленні. *Культура слова*, 82, 47–55.
- Сікора, Г. (2017). Акцентуаційні особливості сучасного львівського койне. *Література та культура Полісся*, 86, 163–177.
- Сікора, Г. (2020). *Фонетична варіантність у сучасному львівському мовленні*. W: П. Гриценко, Т. Ястремська (red.), *Діалектологічні студії 13: Збірник пам'яті Наталі Хобзей* (s. 230–239). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Сікора, Г.В. (2018). Реконструкція як прийом моделювання міського мовлення в діяхронії (до історії дослідження львівського койне). *Лінгвістика*, 2(39), 51–65.
- Хобзей, Н., Сімович, К., Ястремська, Т., Дидик-Меуш, Г. (2009). *Лексикон львівський: поважно і на жарт*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Ястремська, Т. (2024). Мова міста: текст і словник. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 72, 297–313.

Overview of sources for research on the historical Ukrainian urban dialect of Lviv

Keywords: urban language, Lviv dialect, Ukrainian language, sources.

ABSTRACT

The article concerns the Ukrainian variant of the historical Lviv dialect, specifically the one that existed in Lviv approximately until World War II and is classified as part of the southwestern group of Ukrainian dialects. In this text, the dialect is understood as the (more or less genetically homogeneous) language of the city, comprising sociolects of various, not infrequently overlapping groups of inhabitants. The study aims to characterize the sources for research on the Ukrainian Lviv dialect of the selected period, taking into account a sociolinguistic perspective. The sources are described based on publications that utilize them to examine the Ukrainian language of pre-war Lviv. The oldest text dates back to the late 19th century, but most sources originate from the interwar period or later, the latter describing the linguistic situation before or during World War II. Some of the source material was collected by researchers who had direct contact with the living Lviv dialect as city residents during their studies or professional work (Rudnyćkyj, Horbacz). Other data come from excerpts of various written sources or interviews conducted with informants between 1999 and 2004. The research material also includes the lexicon found in selected Ukrainian-language Lviv press titles from the interwar period. The article highlights sources that have not yet been analyzed by Ukrainian linguists but were only incidentally used for comparative purposes in Fellerer's study on the Polish language of Lviv at the end of the Habsburg monarchy. The described sources and their content significantly reflect the internal diversity of the historical Ukrainian Lviv dialect, mainly in terms of social status – ranging from criminal slang (which influenced higher registers) to the language of suburban residents and, finally, the middle class and intelligentsia. The corpus of sources for studying the historical Ukrainian Lviv dialect can, with high probability, be considered closed.